

ВИДИ ДИКТАНТІВ ТА ЇХ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ОРФОГРАФІЧНИХ НАВИЧОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Орфографічна грамотність учнів – це одна з актуальних проблем, що стоїть перед школою протягом усього її історичного поступу. Але попри її вік, проблема орфографічної грамотності досі не вирішена.

Так, орфографічно правильне письмо передбачає вміння знаходити, впізнавати явища мови з урахуванням, так званого орфографічного досвіду, який допомагає зупинитися, замислитися, перевірити себе, коли це необхідно.

Проблема формування орфографічної грамотності має високий рівень загальної дослідженості. Так, важливу роль у становленні методики орфографії відіграли праці Н.М.Зорька, М.Р.Львова, Г.М.Пристапи, М.М.Разумовської, М.С.Рождественського, О.В.Текучова, М.В.Ушакова, К.Д.Ушинського та ін.

На жаль, не в повному обсязі вчителі розуміють правильно зміст цього. Тому орфографічна грамотність учнів низька через недостатню сформованості орфографічної навички.

Орфографічний навик – це складний навик, який створюється у процесі тривалих вправ і полягає в простіших навичках і уміннях, таких як: навик письма; вміння аналізувати слово з фонетичного боку; вміння встановлювати морфемний склад слова; визначати у слові орфограму, що вимагає перевірки; вміння підвести орфограму під відповідне їй правило.

Особлива роль у формуванні орфографічних навичок належить початковим класам. Тому вчителю потрібно навчити молодших школярів перетворювати свої знання на навички. Учень повинен зрозуміти, що знання через вправи, через усвідомлення кожного орфографічного випадку, діючи за правилами, допомагають, нарешті, опанувати навичкою.

Вирішуючи питання роботи над формуванням у школярів орфографічних навичок, вчитель має передусім враховувати психологічну її природу.

Психологічні особливості орфографічних навичок та процесу їх формування вивчали Д.М. Богоявленський, Г.Г.Гранік, М.С.Жинкін, С.Ф.Жуйков; проблема становлення орфографічної пильності була предметом розгляду в працях Н.М.Алгазіної, М.Т.Баранова, М.Р.Львова, М.С.Селезньової та ін. Проблеми навчання мови молодших школярів у руслі теорії навчальної діяльності досліджували психологи і педагоги Л.І. Айдарова, Л.С.Виготський, О.М. Власенков, П.Я. Гальперін, В.В.Давидов, Д.Б.Ельконін, Л.В. Занков, О.В. Запорожець, Г.С.Костюк, О.М.Леонтьєв, А.О. Люблінська, О.Я.Савченко, Н.Ф.Талізана та ін.

Таким чином, визначимо дефініцію навички як автоматизована дія, сформована шляхом повторення, яка характеризується високим ступенем освоєння та відсутністю по елементного свідомого регулювання і контролю [4: 266].

Термін "автоматизований" слід відрізнити від терміну "автоматичний". На відміну від нього означає спосіб одержання досвіду як дії, спочатку яка ґрунтується на свідомому застосуванні певних правил і лише потім у процесі вправи знає автоматизації.

Таким чином, для формування орфографічної навички у методиці орфографії приділяється серйозна увага вивченню диктантів як ефективний засіб підвищення рівня культури писемного мовлення учнів.

Так, наприклад, вчитель Т.Г.Рузинська використовує різні види диктантів, але перевагу надає вільному. Особливість його в тому, що учні записують текст не дослівно, а так, як вони його зуміли запам'ятати. Школярі не просто передають те, що запам'ятають, а складають власне висловлювання на основі речення-опори [2: 18].

Диктанти – активна форма тренувальних вправ, яка вимагає уваги, зосередженості, активної розумової діяльності. Ми використовуємо їх для роботи на уроці під час вивчення теми, а також для контролю за засвоєнням навчального матеріалу з граматики та правопису.

Диктант (від лат. *dicto* – говорити, диктувати) – письмова робота, вправа для перевірки грамотності учнів і засвоєння ними правил правопису (орфографії і пунктуації).

Якщо розглядати диктант з історичного погляду, то побачимо поступову диференціацію, урізноманітнення його видів. Проте цей процес не був рівномірним. Різним було ставлення до диктантів – від надто частого їх використання до цілковитого заперечення, змінювалась оцінка їх ролі у навчальному процесі.

Оцінюючи навчальну ефективність диктантів, потрібно мати на увазі конкретні їх форми та способи їх реалізації. Людині надзвичайно часто доводиться, окрім списування з готового тексту, формулювання власних думок, записувати сприйняте на слух, почуте від когось. Практичні потреби життя вимагають відповідних навичок передавати на письмі текстувальне, вибірково чи стисло усне мовлення, сприйняте на слух. Оскільки між усною мовою і писемною, між звуками в їх системі, в живому потоці мовлення і засобами їх передачі на письмі існують складні, неоднозначні відношення, необхідно створити зв'язок між слуховим сприйманням і графічним образом слова, між вимовою і його написанням. Цього можна досягти лише відповідними вправами.

Диктант, якщо вміло проводити і застосовувати різні їх види, є одним із засобів боротьби за культуру писемної мови, вони виконують організуючу і виховну роль, допомагають сформувати професійні навички регламентованої роботи, вміння дотримуватись встановленого порядку і ритму. У той же час сама передача на письмі вимагає напруження і зосередження уваги. Отже, це один із засобів виховання уваги, дисциплінованості, організованості, точності та охайності в навчальній діяльності, вміння включатись в розумову роботу і виконувати завдання в даний момент. Це непростий і нелегкий вид навчальної роботи.

У методиці й практиці навчання існує багато різних видів диктантів, кількість яких поступово збільшується. Різні методисти користуються неоднаковою класифікацією диктантів. Так, В.Т.Горбачук класифікує диктанти, враховуючи такі три критерії: мета проведення, характер запису диктованого тексту, час появлення правопису орфограм у тексті [1].

Таким чином, існує чимало підходів щодо класифікації й систематизації диктантів, однак у процесі роботи для себе визначила 4 аспекти, які можна взяти за основу:

1. **За призначенням:** навчальні диктанти, навчально-перевірні, перевірні (контрольні).
2. **За часом запобігання помилок і закріплення граматичного та правописного матеріалу:** попереджувальні, пояснювальні.
3. **За характером відтворення на письмі:** без зміни тексту (диктанти-завдання, диктанти-переклади), зі зміною тексту (вибіркові, словникові, творчі, вільні).
4. **За сприйманням тексту:** зорово-слухові, слухово-зорові, слухові, зорові (диктант з пам'яті).

У шкільній практиці застосовуються різні види диктантів з урахуванням усіх цих аспектів.

У даній роботі ми визначимо перший аспект класифікації, а саме, **диктанти за призначенням**.

Так, **навчальні диктанти** бувають попереджувальні, пояснювальні, вибіркові, словникові, творчі та вільні.

Основа **попереджувальних** диктантів складає попереднє пояснення важких для написання орфограм, що проводиться з метою попередження помилок у диктантах.

Попереджувальний зорово-слуховий диктант сприймається з попереднім звуковим і складовим аналізом або граматичним і орфографічним розбором слів є основою попередження помилок цього виду диктанту.

Методика проведення зорово-слухового диктанту така: вчитель записує на дошці речення чи коротенький текст. Потрібні орфограми вчитель виділяє кольоровою крейдою або підкреслює. Учні звертають увагу на виділені орфограми (зорове сприймання), роблять складовий, звуковий аналіз слова та граматичний і орфографічний розбір. Учитель закриває написане і диктує учням кожне речення. Учні повторюють речення і записують у свої зошити.

Після написання диктанту учні звіряють його з написаним на дошці, відповідно роблячи потрібні виправлення.

Таким чином, написаний диктант перевіряється зразу ж у класі.

Підґрунтям **попереджувального слухово-зорового диктанту** виступає слухове сприймання також з попереднім звуковим та складовим аналізом або граматичним і орфографічним розбором.

Методика проведення цього виду диктанту передбачає, що перед написанням диктанту вчитель дає завдання учням повторити певні правила. Вчитель зачитує речення, учні уважно слухають, потім проводиться складовий, звуковий аналіз слова та граматичний і орфографічний розбір слів на слух.

Розбір може бути **колективний** (учитель, звертаючись до всього класу, запитує, як писати, наприклад, те чи інше слово і чому саме так, а учні один за одним пояснюють) або **індивідуальний**, коли один учень самостійно проводить увесь розбір.

Учитель читає речення, учні повторюють його і записують самостійно у зошитах, а один учень записує на дошці. Потім учні звіряють написане в зошитах з написаним на дошці.

Наступний вид – **попереджувально-слуховий диктант**, суть якого в усному поясненні та розборі тексту, а потім запис його, тобто основа попередження помилок.

Що ж стосується методики проведення цього виду диктанту, то вона окреслює наступні заходи: вчитель перед написанням диктанту дає учням завдання повторити певні правила. Вчитель читає речення, а учні пояснюють усно потрібні орфограми і записують речення тільки у зошитах. Після написання

диктанту відбувається взаємоперевірка (учні обмінюються зошитами і перевіряють написане). Вчитель звертає увагу на певні орфограми і домагається, щоб при взаємоперевірці ці орфограми були в полі зору перевіряючих.

Попереджувальний зоровий диктант – це диктант з пам'яті (самодиктант) дуже корисний вид диктанту, бо розвиває в учнів зорову пам'ять, навички самостійного письма та доволень увагу. Для самодиктанту використовуються вірші, прозові уривки, вивчені учнями раніше. Після написання диктанту учні мають перевірити написане за книжкою, таблицею чи дошкою.

Розглядаючи особливості **пояснювального диктанту** можна визначити його, як перехідний ступінь від навчального і навчально-перевірочного до контрольного диктанту. Учні записують речення з голосу вчителя без попереднього розбору важких орфограм, без попередження можливих помилок. Так, пояснювальний диктант – складніший вид диктанту, бо вимагає від учнів більшої самостійності. Цей вид диктанту практикується після того, як учні уже набули певних умінь і навичок.

Розрізняють **пояснювальний зорово-слуховий диктант**, в якому окремі речення чи текст учні записують під диктовку, а потім пояснюють важкі орфограми. Пояснення розраховане на зорове сприймання дітей: класна дошка, таблиці, підручник, словник тощо. Методика проведення цього диктанту така: після достатньої кількості вправ на те чи інше вивчене правило вчитель попереджує учнів, що на наступному уроці будуть писати пояснювальний диктант. Учні повторюють дома відповідні правила. На уроці після написання диктанту учні пояснюють важкі орфограми, записують слова з цими орфограмами на дошці або відшукують потрібні слова у словнику.

Пояснювально-слуховий диктант, основа цього виду складається з усного пояснення важких орфограм після написання диктанту (слухове сприймання).

Наступний вид навчальних диктантів – **вибірковий**, при проведенні якого вчитель диктує текст, а учні вибирають потрібні слова і записують.

Також у даному аспекті слід визначити **вибірковий диктант з завданням**: учитель диктує текст, учні вибирають задані слова і записують їх у певній формі або класифікують потрібні слова за вказаною схемою.

Вибірковий диктант – дуже цінний вид диктанту. Учні вчать робити лінгвістичний аналіз тексту, речень, словосполучень і слів, вибираючи саме ті, що потрібні їм для запису. Цей вид диктанту мобілізує всю увагу учнів, зовсім виключаючи можливість механічного запису. Крім того, це економічний вид роботи, бо учні записують тільки те, що для них на даному етапі найголовніше.

До вибіркового диктанту учнів потрібно поступово готувати, практикуючи спочатку вибіркове читання і вибіркове списування. Також визначений вид диктанту поступово можна ускладнювати: спочатку виписувати слова на якусь певну одну орфограму, а потім на дві, три і навіть більше.

Словникові диктанти також можна систематизувати:

- **словниковий диктант з пам'яті**, при якому записуються слова, які учні прочитали на дошці, таблиці, зробили їх звуковий та складовий аналіз або граматичний і орфографічний розбір. Після написання диктанту учні самостійно перевіряють себе (за записом на дошці або на таблиці) або роблять взаємоперевірку (взаємна перевірка зошитів учнями один у одного);

- **словниковий слуховий диктант** – економічний і ефективний вид диктанту, допомагає виробити в учнів сталі правописні навички і збагачує активний словник учнів. Його варто проводити на кожному уроці протягом 3-5 хвилин;

- **словниковий диктант з моделюванням складів**, при проведенні якого диктуються слова, учні записують їх, а потім моделюють склади цих слів або зразу записують тільки модель складів. Моделювання активізує думку учнів, викликає у них інтерес до роботи, а тому учні краще і швидше засвоюють класифікацію приголосних і голосних звуків, що їм дуже допоможе у подальшій роботі;

- **словниковий диктант з завданням**: а) диктуються слова і префікси або суфікси, а учні утворюють і записують однокореневі слова; б) диктуються слова або словосполучення, учні добирають до них синоніми, антоніми; одне слово замінюють словосполученням, а словосполучення – словами.

Що ж стосується **творчих диктантів**, то визначимо наступні його види:

- **творче списування** (з дошки, таблиці) – простіший етап творчої роботи. Учням дається завдання списати, наприклад, склади, слова, але не механічно, а в певній послідовності, з певним елементом творчості;

- **творчий диктант з розширенням і доповненням тексту**, при проведенні якого учням пропонується дібрати потрібні слова і словосполучення, а також розширити та доповнити продиктований учителем текст;

- **творчий диктант із заміною у тексті одних форм слів іншими**;

- **творчий диктант з моделюванням речень**: учитель диктує речення, а учні спочатку записують, а потім моделюють їх, а пізніше записують під диктовку самі; складають за даними учителем моделями речення.

Наступний – **вільний диктант**. Методика проведення цього диктанту така: учитель читає весь текст, що складається з кількох частин, потім перечитує кожну частину, а учні до кожної частини складають по одному чи по два-три речення (колективно, а також самостійно), щоб вийшов коротенький переказ тексту. Частини тексту виділені абзацами, але вчитель сам може встановити розмір таких абзаців.

Наступний вид диктантів за призначенням – **навчально-перевірні**. Ці диктанти складаються з таких же видів диктантів, що і навчальні.

До навчально-перевірних диктантів належать **диктант-завдання та диктант-переклад**.

Під час проведення **диктанту-завдання** учні не тільки пишуть і аналізують текст, а й виконують певне завдання. Цей вид диктанту застосовується тоді, коли потрібно звернути увагу на окремі, важкі для засвоєння орфограми, а особливо, коли вимова і написання різняться (ненаголошені голосні, сумнівні приголосні, позначення на письмі звуків [йа], [йу], [йе], [йі], [шч], [дж], [зз] буквами я, ю, є, і, щ, дж, дз тощо).

Диктант-переклад використовується при вивченні української мови в російській школі або російської мови в українській школі.

Перевірні (контрольні) диктанти також вид диктантів за призначенням. Вони можуть бути: вибірккові; словникові; творчі; диктанти-завдання; диктанти-переклади; вільні, а найпоширеніший контрольний диктант – це дослівний, що складається з окремих речень або зв'язного тексту.

Мета контрольного диктанту – з'ясувати засвоєння учнями вивченого матеріалу (граматики, орфографії і пунктуації) з певних тем та протягом чверті, півріччя, року.

Таким чином, навчальні диктанти варто проводити щоденно, особливо попереджувальні різних видів, бо найперше завдання вчителя – попередити, застерегти учнів від тих чи інших помилок. Навчально-перевірні диктанти варто проводити після вивчення кожної теми.

На практиці найчастіше проводяться комбіновані диктанти, коли в одному диктанті наявні різні види. Так, наприклад, для запам'ятання слів з ненаголошеними голосними, що не перевіряються правилами, варто дати словниковий диктант з пам'яті (тут поєднання словникового диктанту і попереджувального зорового) і т.д.

Послідовність подачі видів диктантів може змінюватися залежно від специфіки виучуваного матеріалу та від мети, яку ставить перед собою вчитель при опрацюванні того чи іншого правописного матеріалу.

Текст диктанту потрібно читати виразно, дотримуючись норм літературної вимови. Зв'язний текст треба читати спочатку повністю, а потім окремими реченнями. Кожне речення повторювати не більше, ніж двічі. Довгі речення слід спочатку читати повністю, а потім по частинах (по 3-4 слова).

Хочу навести приклади різних видів диктантів та додаткових вправ, які використовують при вивченні теми "Апостроф".

Словниковий диктант: Здоров'я, п'ятеро, ім'я, в'ють, матір'ю, пір'я, бур'ян, м'який, солов'ї, п'ятірка, п'ятниця, м'ясо, під'їзд, обява, з'їли.

Коментований диктант.

1. В'юн і в'язь – це риби. В'яз – це дерево.

2. Перчина м'ята йде на ліки. М'ята кучерява йде на цукерки.

3. Бур'ян – шкідлива рослина.

4. П'явка – це черв'як. П'ядун – це метелик.

5. Хом'яки – це тварини. Голуб'ята – це птахи.

Прислів'я та приказки.

1. Був би сад, а солов'ї прилетять.

2. З вогню та в полум'я.

3. Наша м'ята все прим'ята.

4. Дружба, як дзеркало: розбі'єш, не складеш.

5. Пташка красна своїм пір'ям, а людина своїм ім'ям.

Пояснювальний диктант.

1. Матір'ю в ріднім краю назвали дорослі і діти Вітчизну любиму свою. (О.Жолдак).

2. Прив'яло листя на тополі.

3. Ластівки в'ють свої гнізда під дахами.

4. У нашій сім'ї п'ятеро чоловік.

5. Хлоп'ята наловили багато в'юнів.

6. У Мар'янки дев'ять кроликів.

7. П'ятеро гороб'ят вилупились у гніздечку.

Зорово-слуховий диктант.

Стала смерека, як мати,

Над подвір'ям старим,

Там, де пахощі м'яти

Куряться наче дим.

(Д.Павличко)

Загадки.

1. Не їсть, не п'є, а ходить і б'є. (Годинник)

2. Поля скляні, дороги дерев'яні. (Вікно)

3. У кого кам'яна сорочка? (У черепахи)

4. Плету хлівець на четверо овець, а на п'яту кізку. (Рукавиця)

5. Ішов довгов'яз, у землю увів. (Дощ)

Вибіркові диктанти.

Народні прикмети.

1. Рум'яний вечір та сірий ранок – на хорошу погоду.

2. Граки з криком в'ються над гніздами – погода зміниться.

3. Жаб'ячий хор цілу ніч – на хорошу погоду.

4. Галки сідають на верхів'я дерев – до тепла.
 5. Чайка з'явилась – незабаром крига рушить.
 6. Птахи в'ють гнізда на сонячній стороні – на холодне літо.
 7. Сильна зав'язь горіхів – добре вродить просо.
- Загадки.
1. У двох матерів по п'яти синів, і всім одне ім'я.
(Пальці)
 2. Навколо в'ється, а в руки не дається. (Муха)
 3. Не кінч, не віл, а прив'язаний. (Гарбуз)
 4. Б'є рука його і палка, та нікому, бач, не жалко. (М'яч)
 5. На п'є – живе, а нап'ється – умре. (Вогонь)

Письмо по пам'яті.

1. Йде болотом чапля-тато,
А за татом чапля-мати,
А за ними п'ять малят –
Довгоногих чапленьят.
(Г.Граймо)
2. Спинилось літо на порозі
І дише полум'ям на все.
(М.Рильський)
3. Блищить веселка крізь тумани
І ніжно хвилі в берег б'ють.
(М.Рильський)

Попереджувальні диктанги.

Біда

Спіткала солов'їну родину лиха година. Випало пташеня з гнізда. Пищить воно, бідне, плаче під деревом. А тато й мама голосять над ним, побиваються. Прибігли зайчики на той плач. Зайчики помогли посадити солов'ятко у гніздо. Тато радий, мама рада. (З "Материнки")

Шпаки

Настала весна. Прилетіли шпаки. У нас на подвір'ї два ясени. На ясенях ми печепили дві шпаківні. Шпаки наносили туди пуху і пір'я. Шпаки – корисні птахи. Вони їдять черв'яків і гусинь.

Контрольні диктанги

Наше подвір'я

Наше подвір'я велике. Дівчатка випололи на ньому бур'яни. Потім вони розбили квітник. Хлоп'ята зробили майданчик. На майданчику ми всі грали в м'яча. Весело і гарно на нашому подвір'ї.

(30 слів)

Вербна неділя

У Вербну неділю існує старовинний звичай приносити додому гілочки верби. Їх святять і легеню хльостають ними один одного, дітей. За народними повір'ями гілочки верби оберігають людину від хвороб і лиха. Народ споконвіку шанує це повір'я.

(37 слів)

Таким чином, узагальнюючи результати виконаного дослідження, можна зробити наступні висновки:

по-перше, орфографічна грамотність учнів – це одна з актуальних проблем, що стоїть перед школою протягом усього її історичного поступу. Але попри її вік, проблема орфографічної грамотності досі не вирішена;

по-друге, особлива роль у формуванні орфографічних навичок належить початковим класам, тому вчителю потрібно навчити молодших школярів перетворювати свої знання на навички;

по-третє, для формування орфографічної навички у методиці орфографії приділяється серйозна увага вивченню диктантів як ефективного засобу підвищення рівня культури писемного мовлення учнів;

по-четверте, існує чимало підходів щодо класифікації й систематизації диктантів, однак у процесі роботи для себе визначила 4 аспекти, які можна взяти за основу: за призначенням; за часом запобігання помилок і закріплення граматичного та правописного матеріалу; за характером відтворення на письмі та за сприйняттям тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбачук В.Т. Класифікація диктантів / В.Т. Горбачук // Українська мова і літ. в школі. – 1968. – № 8. – С. 67-70.
2. Рузинська Т.Г. Урок мови й мовлення / Т.Г. Рузинська // Початкова школа. – 1987. – №7. – С. 16-19.
3. Савченко О.Я. Сучасний урок у початковій школі / О.Я.Савченко. – К.: "Магістр", 1997. – С.15-28.
4. Шапар В. Сучасний тлумачний психологічний словник / В.Шапар. – Х.: Прапор, 2005. – 640 с.

Подано до редакції 17.05.2010

РЕЗЮМЕ

У даній роботі показано, що особливу роль у формуванні орфографічних навичок належить початковим класам. Тому вчителю потрібно навчити молодших школярів перетворювати свої знання на навички. Учень повинен зрозуміти, що знання через вправи, через усвідомлення кожного орфографічного випадку, діючи за правилами, допомагають, нарешті, опанувати навичкою. Саме диктант, якщо вміло проводити і застосовувати різні його види, є одним із засобів боротьби за культуру писемної мови, вони виконують організуючу і виховну роль, допомагають сформувати професійні навички регламентованої роботи, вміння дотримуватись встановленого порядку і ритму.

Ключові слова: молодші школярі, формування орфографічних навичок, види диктантів.

Л.Н. Яцко

ВИДЫ ДИКТАНТОВ И ИХ РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ ОРФОГРАФИЧЕСКИХ НАВЫКОВ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

РЕЗЮМЕ

В данной работе показано, что особая роль в формировании орфографических навыков относится к начальным классам. Поэтому учителю нужно научить младших школьников превращать свои знания в навыки. Ученик должен понять, что знание через упражнения, через осознание каждого орфографического случая, действуя по правилам, помогает, в конце концов, к овладению навыком. Именно диктант, если умело проводить и применять разные его виды, является одним из средств борьбы за культуру письменного языка, выполняющая организующую и воспитательную роль, а также помогающая формировать профессиональные навыки регламентированной работы, умение соблюдать установленный порядок и ритм.

Ключевые слова: младшие школьники, формирование орфографических навыков, виды диктантов.

L.N. Yatsko

TYPES OF DICTATIONS AND THEIR ROLE IN FORMING PUPILS' SPELLING SKILLS

SUMMARY

The article shows that an essential role in formation of spelling skills belongs to primary school. Therefore, teachers need to teach younger pupils to turn their knowledge into skills. The pupil must understand that knowledge acquired through exercises, understanding each orthographic case, keeping to rules eventually helps to develop the skill. It is dictation, if skillfully carried out and applied in its different types, which is a means of struggle for culture of written language. Dictation performs organizing and educational role, helps to develop skills of regulated work, ability to adhere to established order and rhythm.

Keywords: primary pupils, formation of spelling skills, types of dictation.

